

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pana mgra Pawła Kusiaka

***pt. Państwo, polityka i Kościół katolicki
w doktrynie społecznej Benedykta XVI***

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska wpisuje się w badania prowadzone na gruncie nauk społecznych, w tym przede wszystkim nauki o polityce i administracji. Wybór tematu oceniam niezwykle pozytywnie. Przygotowana pod kierunkiem naukowym dra hab. Jerzego Kojkoła prof. AMW rozprawa doktorska wzbogaca istniejące wyniki badań naukowych. Ustalenia naukowe Pana mgra Pawła Kusiaka są szczególnie istotne dla dociekań naukowych takich subdyscyplin jak politologia religii oraz myśl polityczna/doktryny polityczne (zarówno w ujęciu historycznym, jak i współczesnym). Doktorant ma świadomość prowadzenia badań we wskazanych obszarach badawczych, co artykułuje we *Wstępie* do przygotowanej rozprawy doktorskiej.

Głównym celem dysertacji doktorskiej jest rekonstrukcja wewnętrznej struktury doktryny społecznej Kościoła katolickiego rozwijanej przez papieża Benedykta XVI w okresie trwania jego pontyfikatu w latach 2005-2013 oraz jej najważniejszych odniesień (s. 16). Obok celu głównego przygotowanej rozprawy doktorskiej Doktorant wskazuje na cele uzupełniające. Wymienia pięć takich celów: zbadanie w jakiej mierze Benedykt XVI rozwinął tradycyjne nauczanie Kościoła katolickiego; zbadanie ujęć relacji państwo-Kościół i ich wpływu na doktrynę Benedykta XVI; analiza relacji państwo- Kościół katolicki w ujęciu Benedykta XVI; rekonstrukcja stanowiska Benedykta XVI wobec problemu sekularyzacji (przede wszystkim w odniesieniu do państw Zachodu); analiza miejsca Kościoła katolickiego w sferze publicznej w ujęciu Benedykta XVI. W celu realizacji postawionych celów badawczych Doktorant sformułował sześć pytań badawczych: „Czy i w jakim stopniu doktryna społeczna Benedykta XVI odwołuje się (bezpośrednio lub pośrednio) do konkretnych tradycji współczesnej zachodniej myśli politycznej?; Czy i w jakim stopniu doktryna społeczna Benedykta XVI powinna być klasyfikowana jako tradycjonalistyczna lub konserwatywna?; Jaki kształt wzajemnych relacji Kościoła katolickiego z systemami politycznymi współczesnych państw oraz ich formalnoprawnymi porządkami postulował Benedykt XVI?; Jak Benedykt XVI wyobrażał sobie ewolucję roli religii i Kościoła katolickiego w sekularyzujących się państwach zachodnich?; Jak Benedykt XVI wyobrażał

sobie udział Kościoła katolickiego w nowoczesnym dyskursie toczonym w ramach sfery publicznej?; Jak Benedykt XVI postrzegał miejsce i rolę Kościoła katolickiego w państwie demokratycznym?” (s. 16-17). Na podkreślenie zasługuje fakt, że podane przez Doktoranta powody podjęcia zaproponowanej w rozprawie problematyki badawczej w istocie zawierają ważne pytania badawcze. Reasumując, cel badawczy rozprawy oraz sformułowane pytania badawcze nie budzą wątpliwości, są jak najbardziej aktualne i istotne dla rozwoju nauki o polityce i administracji.

Wysoko należy ocenić samoświadomość metodologiczną Doktoranta. W celu realizacji zadań badawczych Doktorant przyjął perspektywę interdyscyplinarną, co - ze względu na złożoność problematyki badawczej – należy uznać za dobre posunięcie. W prowadzonych badaniach Autor odwołał się zarówno do tradycji pozytywistycznej, jak i refleksji konstruktywistycznej. Zastosowano również podejście hermeneutyczne, pozwalające na rekonstrukcję założeń teoretycznych leżących u podłoża analizowanych treści. Wśród wykorzystanych metod i technik badawczych Doktorant wskazał na metody wyjaśniania genetycznego, porównawczą, instytucjonalno-prawną, historyczno-krytyczną i analizy narracyjnej. W odniesieniu do kwestii wykorzystanych metod i technik badawczych należy zwrócić uwagę na fakt, że wśród badaczy dyscypliny nauki o polityce i administracji trwają polemiki odnoszące się zarówno do nazewnictwa poszczególnych metod badawczych, jak i w ogóle funkcjonowania części z nich. Dlatego istotne jest nie tylko wskazanie w jakim zakresie dana metoda zostanie wykorzystana w procesie badawczym, ale także wyjaśnienie jej istoty. W przedstawionej rozprawie Doktorant wskazał do jakich celów zostaną wykorzystane wymienione metody badawcze. Nie wyjaśnił jednak istoty tych metod.

Rozprawa doktorska Pana Pawła Kusiaka składa się z czterech rozdziałów: 1) *Geneza doktryny społecznej Benedykta XVI*; 2) *Benedykt XVI wobec państwa i władzy politycznej*; 3) *Benedykt XVI wobec problemu świeckości państwa współczesnego*; 4) *Benedykt XVI wobec wyzwań związanych z obecnością Kościoła w sferze publicznej*. Pracę otwiera *Wstęp*, a zamykają *Zakończenie* i *Bibliografia*. Pierwszy rozdział rozprawy doktorskiej ma charakter wprowadzający, porządkujący oraz zawierający kwestie teoretyczno-metodologiczne i biograficzne. Natomiast rozdziały od drugiego do czwartego mają charakter analityczny. Zaproponowany układ dysertacji doktorskiej stanowi realizację przyjętego tematu badawczego i nie budzi wątpliwości.

Rozdział pierwszy nt. *Geneza doktryny społecznej Benedykta XVI* zawiera biografię Benedykta XVI; wpływ myśli św. Augustyna oraz św. Bonawentury na poglądy Benedykta XVI; stosunek Benedykta XVI wobec kulturowo-cywilizacyjnego dziedzictwa

Zachodu; usytuowanie Benedykta XVI w kontekście tradycji filozofii chrześcijańskiej, dziedzictwa katolickiej nauki społecznej oraz Soboru Watykańskiego II. Autor konkluduje, że „Nie jest łatwo zrekonstruować i przedstawić całokształt wpływu, jaki myśl św. Augustyna wywarła na Benedykta XVI. Faktem jest na pewno to, że jego skala jest wyraźnie zauważalna i w żaden sposób niekwestionowana w świecie nauki” (s. 34). Szczególnie istotne i ważne, w kontekście dociekań badawczych zawartych w kolejnych rozdziałach, są analizy zamieszczone w podrozdziałach od piątego do ósmego. Przykładowo w podrozdziale piątym poświęconym zagadnieniom kulturowo-cywilizacyjnego dziedzictwa Zachodu pojawiają się między innymi kwestie dotyczące źródeł Europy rozumianej jako idea, procesu kształtowania się europejskiej tożsamości, monastycyzmu, reformacji, rewolucji francuskiej. Na podkreślenie zasługuje między innymi to, że Doktorant w sposób klarowny zaprezentował zróżnicowanie ocen wewnątrz Kościoła katolickiego wobec Soboru Watykańskiego II (s. 72). Odnosnie do stanowiska zajmowanego w tej materii przez Benedykta XVI, Doktorant stwierdza, że „należał on [Ratzinger, M.M.-R.] w tym czasie do grona teologów postępowych. Stanowisko bardziej krytyczne wobec kościoła posoborowego J. Ratzinger przyjął dopiero później” (s. 73) oraz „papież Benedykt XVI był ostrożnym krytykiem Soboru Watykańskiego II. Niewątpliwie jego wypowiedzi mogą stanowić asumpt do rozwijania twierdzeń dużo bardziej krytycznych niż było to intencją papieża. Błędem byłoby jednak uznać, że Benedykt XVI w istocie w sposób zawołowany potępiał Sobór” (s. 74-75). Reasumując, stwierdzam, że rozdział pierwszy został bardzo dobrze przygotowany. Nakreślona została złożoność podejmowanej problematyki, prowadzone spory, ich źródła oraz konsekwencje. To czego zabrakło w pierwszym rozdziale to odniesienie się do perspektywy teologii wyzwolenia rozumianej jako idea powrotu do pierwotnych wartości chrześcijaństwa.

Rozważania zawarte w rozdziale drugim nt. *Benedykt XVI wobec państwa i władzy politycznej* Doktorant rozpoczyna od rekonstrukcji relacji państwo-Kościół (w tym przede wszystkim Kościół katolicki) na przestrzeni dziejów oraz analizy głównych teoretycznych ujęć tych relacji. Analizowane są cztery modele: model klasyczny; model klasyczny rozbudowany; model historyczno-prawny; alternatywny model funkcjonalny. W dalszej części rozdziału Doktorant poddał analizie stosunek Benedykta XVI wobec problemu polityczności postaci Jezusa, relacji między państwem i Kościołem, demokracji. Autor podkreśla, że w przekonaniu papieża postać Jezusa nie powinna być interpretowana w kategoriach przywódcy czy bojownika politycznego. Okazuje się ona ważna w kontekście stosunku do spraw politycznych oraz miejsca Kościoła i wiernych w tym zakresie (s. 98). Autor zwraca uwagę na stanowisko Ratzingera, zgodnie z którym „Kościół nie jest częścią państwa, [...] jest ciałem odrębnym od niego i nie może on chcieć

tego zmienić; z drugiej musi on być moralnym autorytetem, który wskazuje obywatelom państwa wartości, jakimi ci mają się kierować” (s. 102). I dalej podkreślane są takie wątki w sposobie myślenia papieża Benedykta XVI jak: sprawiedliwy porządek społeczeństwa i państwa jako główne zadanie polityki; rolę Kościoła nie jest bezpośrednio angażowanie się w budowę sprawiedliwego porządku społecznego i politycznego; państwo powinno działać w duchu pomocniczości; krytyka państwa biurokratycznego; obywatele powinni uczestniczyć w życiu publicznym działając na rzecz dobra wspólnego. Doktorant w zdystansowany sposób ocenia przedstawione koncepcje Benedykta XVI: „Odnosząc się do omówionego tu podejścia Benedykta XVI do zasad tworzenia wspólnoty chroniącej godność ludzką, zauważyć należy, że papież ucieka się tu do założenia, które może nie być poprawnie odczytane w ramach świeckiego dyskursu politycznego. Wydaje się, że idea antropocentryczna, akcentująca ponadmaterialny sens ludzkiej egzystencji, nie jest do zaakceptowania przez odwołujące się do idei oświeceniowych współczesne wspólnoty. Niezależnie od tego zauważyć także należy, że wyprowadzane na podstawie takiej wizji człowieczeństwa konkretne postulaty polityczne korespondują ze współczesnymi ideami, które można określić jako lewicowe” (s. 108). Niezwykle złożona kwestia demokracji - i stosunku Benedykta XVI do niej - analizowana jest w podrozdziałach szóstym i siódmym. W tej części rozprawy zabrakło odwołania się do kilku ważnych prac, między innymi do książki Michaela Novaka *Liberalizm – sprzymierzeniec czy wróg Kościoła. Nauczanie społeczne Kościoła a instytucje liberalne* (przekład w języku polskim z 1993 roku, Wydawnictwo „W drodze”) czy artykułów Helmuta Jurosa i Stephana Raabe zamieszczonych w książce *Religia – tożsamość – Europa* (red. ks. P. Mazurkiewicz i S. Sowiński, Zakład Narodowy Ossolińskich, 2005). Na bazie przeprowadzonych analiz Doktorant stwierdza, że „doktryna katolicka nieco inaczej ujmuje demokrację niż myśl liberalna, wpływa to niewątpliwie w zasadniczy sposób na katolicką interpretację demokracji, jej krytykę czy apologetykę” (s. 118). Jako co najmniej dyskusyjne odczytuję zaprezentowane przez Benedykta XVI przeciwstawienie dwóch koncepcji demokracji: tej określanej mianem relatywistycznej oraz tej określanej jako treściowa. Punktem odniesienia jest tutaj pojęcie prawdy, równie dyskusyjne w użytym kontekście. Podobnie jako kontrowersyjną tezę należy uznać wizję, zgodnie z którą w ujęciu papieża „Kościół jest bytem pozostającym niejako poza, czy też ponad, regulującym życie wspólnoty politycznej systemem demokratycznym” (s. 132).

W rozdziale trzecim, zatytułowanym *Benedykt XVI wobec problemu świeckości państwa współczesnego*, podjęte zostały między innymi kwestie laickości, sekularyzacji, sekularyzmu, świeckości. Doktorant zwraca uwagę na przekonanie Benedykta XVI, zgodnie z którym „prawdziwym zagrożeniem dla współczesnych społeczeństw rozwiniętych są przede wszystkim różnego typu fundamentalizmy (zarówno religijne, jak i świeckie)” (s.

150). Jednakowoż zabrakło w rozprawie wskazania czym są te fundamentalizmy i jak przejawiają się w praktyce. Warte uwagi i przemyśleń są także inne kwestie, na które wskazuje Doktorant: „Odnosząc się do problemu sekularyzacji, która niewątpliwie wpływa na kształtowanie się świata określonego tutaj jako postchrześcijański, wskazać należy, że w swoich papieskich wystąpieniach Benedykt XVI stoi na stanowisku, że tendencje sekularyzacyjne należy traktować jako fakt społeczny i historyczny. W ocenie Ojca Świętego miały one jednak negatywny wpływ cywilizacyjny”. W mojej ocenie w kontekście problematyki sekularyzacji zabrakło przywołania też jednego z głównych badaczy tego zjawiska Petera Bergera. Spośród zagadnień analizowanych w rozdziale trzecim szczególnie wysoko oceniam analizy zawarte podrozdziale szóstym poświęcone wizycie Benedykta XVI we Francji w 2008 roku.

W czwartym rozdziale dysertacji, zatytułowanym *Benedykt XVI wobec wyzwań związanych z obecnością Kościoła w sferze publicznej*, analizowane jest pojęcie sfery publicznej oraz stanowisko papieża prezentowane wobec miejsca Kościoła katolickiego w przestrzeni publicznej. Podstawę rozważań zawartych w tej części rozprawy doktorskiej stanowi debata J. Ratzingera z J. Habermasem. Doktorant poddał skrupulatnej analizie przywołane w debacie argumenty. Część kwestii zawartych w tym rozdziale była już omawiana wcześniej. Przykładem są zagadnienia sekularyzacji, którym poświęcony jest odrębny rozdział. W tej części rozprawy Autor ponownie przywołuje problemy definicyjne i klasyfikacyjne (s. 212). Być może należałoby rozważyć ich przeniesienie do właściwej części dysertacji.

W obszernym *Zakończeniu* Autor podsumował wyniki przeprowadzonych dociekań naukowych. Odniósł się do sformułowanych pytań badawczych. Odpowiadając na pierwsze pytanie, Doktorant stwierdza, że „z pełnym przekonaniem można stwierdzić, że refleksja doktrynalna Benedykta XVI stanowi rozwinięcie tradycyjnej etyki i doktryny społecznej Kościoła katolickiego, filozofii starożytnej oraz pewnych elementów nowożytnej filozofii, przede wszystkim zachodniej” (s. 227). W odpowiedzi na pytanie drugie Doktorant podkreśla tradycjonalistyczny (ale nie konserwatywny) charakter nauczania Benedykta XVI. Odnosząc się do pytania trzeciego, Doktorant zwraca uwagę na kilka kwestii. Po pierwsze, państwo jest traktowane przez Benedykta XVI jako konkretyzacja i ziemskie odzwierciedlenie boskiej idei porządku. Po drugie, rozdział Kościoła i państwa powinien w ujęciu Benedykta XVI oznaczać przyjazną współpracę obu tych podmiotów. W odniesieniu do pytania czwartego Doktorant podkreśla, że „Benedykt XVI postrzegał współczesną demokrację jako system polityczny, który mógł powstać i rozwinać się w specyficznych warunkach chrześcijańskiej kultury. Odrzucał on także idee sugerujące, że w ramach demokracji negocjowane i przekształcane mogą być wartości. Oznacza to, że uprawnione jest

przypuszczanie, że Benedykt XVI odrzucał demokrację, która powszechnie dziś dookreślana jest przymiotnikiem >liberalna<” (s. 228-229). W stosunku do piątego pytania Pan mgr P. Kusiak podkreśla, że zagadnienia relacji państwa i Kościoła katolickiego w sekularyzujących się państwach zachodnich stanowią jeden z głównych wątków doktryny społecznej papieża. Na określenie zachodzących procesów Doktorant używa pojęcia postchrześcijaństwo. Odpowiadając na ostatnie pytanie badawcze, Autor skłania się ku przekonaniu, że „Benedykt XVI w myśli J. Habermasa upatrywał szansę na ponowne usytuowanie Kościoła katolickiego jako ważnego uczestnika debaty na temat kształtu życia społecznego” (s. 230). Dodatkowo Doktorant dzieli się przemyśleniami wynikającymi z przeprowadzonych badań. Są one szczególnie cenne jako wynik pogłębionej i skrupulatnej analizy źródeł.

Do mocnych stron rozprawy należy waga problematyki badawczej, skoncentrowanej na kwestiach podejmowanych przez stosunkowo młodą subdyscyplinę politologię religii oraz myśl polityczną/doktryny polityczne (w ujęciu historycznym i współczesnym); sposób wyznaczenia celu badań oraz sformułowania związanych z nim pytań badawczych; generalnie bardzo dobre rozeznanie Doktoranta w problematyce dotyczącej postaci papieża Benedykta XVI. Na podkreślenie zasługują wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów oraz podsumowania, w których zamieszczono główne ustalenia wynikające z przeprowadzonych badań. Do mocnych stron rozprawy należy również wykorzystanie licznych źródeł oraz opracowań naukowych. Wysoko oceniam sposób przeprowadzenia procesu badawczego. Przeprowadzone analizy mają charakter pogłębiony. Jednocześnie Autor rozprawy doktorskiej stara się ważyć argumenty, obejrzeć je z dużą dociekliwością, by w sposób rzetelny zaproponować wyważone stanowisko. Oceny formułowane przez Doktoranta nie są pochopne, przeciwnie, stanowią one owoc przemyśleń i analizy źródeł. Takie podejście jest niezwykle istotne w przypadku podjętej problematyki dotyczącej w dużej mierze kwestii wartości. Przykładowo na stronie 22 Autor pisze: „Uporządkowanej i analitycznej ocenie wydarzeń sprzyja czas. W tym kontekście wydaje się, że dla pogłębionej oceny pontyfikatu Benedykta XVI jest jeszcze zbyt wcześnie. Dopiero po latach, patrząc z historycznego dystansu, będziemy mogli odpowiedzieć na pytanie, czy następca Jana Pawła II był istotnie „papieżem pomiędzy czasami”. Niewątpliwie jednak już dziś możemy powiedzieć, że pontyfikat Benedykta XVI odcisnął swe wyraźne piętno na historii Kościoła”. Podobny namysł znajduje się na kolejnej stronie: „Czas pokaże, czy za sprawą tej niespodziewanej rezygnacji nauka papieża Benedykta XVI będzie oddziaływać mocniej na Kościół i wiernych, czy może przyćmi ona intelektualne dokonania papieża, a jej fakt stanie się głównym powodem dla jego wspomnień. Bezsprzecznie, mało kto spodziewał się akurat po tym papieżu, uchodzącym

przecież za tradycjonalistę, aktu, który tak bardzo odmieni współczesny Kościół, pokazując, że urząd biskupa Rzymu nie musi być sprawowany dożywotnio”.

Słabe strony rozprawy są stosunkowo nieliczne. Zaliczam do nich brak przywołania w dysertacji ważnych dla realizowanego tematu opracowań naukowych. Przykładowo zabrakło odwołania do książki Janusza Węgrzeckiego *W obronie rozumu politycznego. Myśl Josepha Ratzingera/Benedykta XVI* (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2019). Zastosowany w *Bibliografii* podział nie jest do końca przejrzysty. Przed publikacją należałoby rozważyć wyodrębnienie klasyków myśli społecznej i politycznej.

Biorąc pod uwagę mocne i słabe strony rozprawy doktorskiej Pana mgra Pawła Kusiaka, stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska stanowi rozwiązanie istotnego problemu naukowego z zakresu myśli/doktryny społecznej papieża Benedykta XVI. W sposób jednoznaczny został zdefiniowany problem badawczy wyznaczony tytułem rozprawy oraz sformułowane pytania badawcze. Pogłębionej analizie poddano niezbędne źródła i opracowania naukowe. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie Pana mgra P. Kusiaka do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

Lublin, w lipcu 2023 r.

Marta Marciniak-Rytko

